УДК 324 (477)

Марта ШЕЛЕМБА
(Ужгород)

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ПРОВЕДЕННЯ ЕМІПИЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ ПАРТІЙНИХ СИСТЕМ

Постановка проблеми. Для оцінки динаміки формування партійної системи, крім якісних характеристик необхідно використовувати також кількісні показники, які відображають рівень фрагментації та здатні оцінити вагу партії в політичному просторі. Кількісні дослідження дають змогу опрацьовувати емпіричні дані у порівнянні з еталонними зразками політичної теорії. Слід зазначити, що індексування, а на його основі порівняння і ранжування держав веде до більш спрощеного розуміння політичних процесів.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Проблемі класифікацій партійних систем за допомогою кількісних обчислень присвячені теоретичні та емпіричні напрацювання відомих західних вчених, таких як М.Дюверже [5], А.Лейпхарт [8], Л.Маєр [15]. Сучасні тенденції застосування емпіричних досліджень для партійної системи України були досліджені українськими вченими: М.Рагозіним [10] , А.Романюком [11,12], А.Росенко [13].

Мета і завдання дослідження. Метою роботи є аналіз індексів як сукупності індикаторів, які відображають якості та стани партійної системи. Для цього потрібно розв'язати такі завдання: 1) визначити сутність сумарних методологій дослідження результатів виборів; 2) з'ясувати ефективність застосування кількісних розрахунків; 3) здійснити кількісний аналіз партійної системи України за результатами парламентських виборів 2012 року.

Виклад основного матеріалу дослідження. В дослідженнях партійних систем особливу групу складають емпіричні типології. В основу таких досліджень беруться ознаки партійних систем, які можна спостерігати, вимірювати та перевіряти на практиці. Крім того, вони мають у своєму підґрунті певні історичні джерела, оскільки обчислення проводиться на основі фіксації стану партійних систем різних країн у певний період часу [14, с. 328].

Загалом методологія дослідження виборчих систем деякою мірою розроблена, і можна говорити про певні універсальні та сумарні параметри, притаманні електоральним дослідженням [4, с. 50]. До перших, здебільшого, відносять засадничі характеристики виборчих систем, такі як: виборча формула, кількість мандатів на виборчий округ, електоральний поріг, структура бюлетеня. Сумарними, дослідження яких буде висвітлено у роботі, вважають такі, що не впливають на результат виборів, а використовуються для аналізу й порівняння результатів голосування під час різних виборів. До них відносять: рівень фрагментації, агрегації та урядової істотності, ефективна кількість електоральних партій та ефективна кількість парламентських партій, показники пропорційності та диспропорційності, рівень усталеності партійних уподобань.

Одним із найбільш застосовуваних інструментів класифікації партійних систем є індекс фракціоналізації Д.Рає (F), який допомагає простежити трансформацію партійної системи від абсолютної однопартійності (F=0,0) до абсолютної фракційності (F=1,0) [1, с. 415].

Індекс Д.Райє можна обчислити наступним чином:

$$F=1-\sum_{i=1}^{n} p_i^2$$

де n – кількість партій;

pi – відсоток виборчих голосів чи мандатів, отриманих партією – і

Рівень фракційності між 0,50 та 0,67 вказує на конкуренцію двох партій. Значення індексу фракційності вища ніж 0,70 – це ознака існування багатопартійної системи (більше ніж 3-х партій). Рівень нижчий 0,50 вказує на появу домінуючої партії [15]. За результатами виборів до Верховної Ради України 2012 року індекс фракційності отримав значення 0,77, що свідчить про створення багатопартійної системи та високий рівень її фрагментації на рівні парламенту.

Зазвичай, Д. Райє враховує тільки ті партії, які є конкурентно-спроможними, але насправді вони не здійснюють жодного впливу на результати голосування. Таким чином, індекс Д. Райє є малорезультативним для використання у випадку наявності великої кількості малих партій.

Ф. Алескеров, В. Платонов вважають, що індекс фракційності Д. Райє в результаті обчислень має певні відхилення від істинності партійних систем, оскільки він розрахований на відсутність існування голосів «проти всіх». Таким чином, вважають дослідники, що партії, які приймали участь у виборах в сумі повинні отримати 100% голосів виборців [3, с. 13].

А. Карпов відзначає, що індекс фракційності є середнім арифметичним абсолютних відхилень. Індекс володіє ясною інтерпретацією: на скільки в середньому кожна партія відповідає своєму точному представництву.А.Карпов також доводить, що індекс фракціоналізації має досить значний недолік: його значення залежить від кількості партій. Коли кількість партій, що не пройшли в парламент і тих, які мало впливають на результат виборів, велика, то індекс приймає занадто низьке значення, що може зовсім не означати відповідну представленість [7, с. 3].

Індекс агрегації (А) використовується у емпіричних дослідженнях партійних систем для визначення рівня структуризації парламенту та особливості домінуючої серед партій, що представлені у законодавчому органі. Він був введений Л. Маєром і розраховується як частка від ділення середнього відсотка парламентських місць (S), контрольованих найбільшою партією, на середню кількість парламентських партій (N):

$$A=\frac{S}{N}$$

Визначення даного індексу засноване на співвідношенні двох критеріїв. Перший – визначає кількість парламентських партій у визначеному часі, а другий – спирається на визначенні приблизної сили найбільшої парламентської партії [15].

На думку Л. Маєра, найбільш функціональною є та партійна система, де величина індексу агрегації є високою, оскільки це сприяє стабілізації системи коаліційних домовленостей з домінуванням одного партійного угрупування, котре або формує однопартійні уряди або диктує іншим партнерам умови, на яких він буде створений. Найбільш сприятливим для такої партійної системи є індекс, що має значення більше за 10,0 (біполярна партійна система). Якщо ж середня величина індексу агрегації є меншою від 5,0, то тут швидше варто говорити про високий ступінь фракційності партійних систем і наявність малих партій.

На основі розрахунків індексу агрегації Л. Маєр здійснив класифікацію партійних систем:

- система великих партій (дві найбільші партії разом у парламенті мають більше ніж 80%);
- про система середніх партій (дві партії мають 65% мандатів, а 35% мандатів розподіляють між собою усі інші партії парламенту);
- партійна система малих партій (дві партії отримують 42% мандатів, а 58% належать малим партіям).

Малими партіями є такі, на думку Л. Маєра, які в результаті виборчої боротьби отримали менше ніж 15% голосів виборців [10, с. 48].

Для Верховної Ради VII скликання в результаті обчислення індексу агрегації ми отримали значення 8,22, що свідчить про наявність багатопартійної системи з незначним

домінуванням однієї політичної сили. В результаті класифікації за критеріями Л.Маєра в Україні функціонує система середніх партій (Партія Регіонів 41,1% і ВО «Батьківщина» 22,4% місць у парламенті в сумі отримали 63,5%).

М. Росенко стверджує, що за допомогою даного індексу можна здійснити класифікацію партійних систем та спрогнозувати її вплив на формування парламенту [13, с. 82].

Дослідження електорального процесу в багатопартійних системах показує, що не всі партії впливають на хід виборів і не всі з них є значущими для виборця. У свою чергу, розподіл місць у парламенті модифікував розподіл влади та вплив вже парламентських партій на діяльність представницьких органів. Фактично вплив на державну політику і законодавчий процес обмежувався так званим «ефективним числом партій», яке було меншим, аніж загальна кількість партій, які брали участь у виборчих перегонах. Вперше індекс, запропонований М. Лааско та Р. Таагаперою, відомий як «ефективне число партій» [13, с.79]. Він використовується для фіксації рівня фрагментації партійної системи та визначає кількість партій, виходячи з їх політичної ваги, в партійно-політичній системі. Вчені оцінюють цей показник як найбільш універсальну міру кількості значущих партій на електоральному та парламентському рівнях. Індекс ефективної чисельності партій дозволяє визначити число партій, що входять у межі партійної системи при визначеному законодавстві [10, с. 47]. Даний показник встановлює залежність ефективного числа електоральних партій стосовно виборчого процесу та розподілу місць у парламенті – ефективне число парламентських партій. Ці індекси вимірюються такими формулами:

- ефективна кількість електоральних партій (ЕКЕП):

$$\text{ЕКЕП}= \frac{1}{\sum_{i=1}^{n} p_i^2}$$

де n – кількість партій;

pi – відсоток голосів, отриманих на виборах партією – і

- ефективна кількість парламентських партій (ЕКПП):

$$ЕКПП = \frac{1}{\sum_{i=1}^{n} S_i^2}$$

де Si - відсоток отриманих партією місць у парламенті

Варто зауважити, на думку М. Лааско і Р. Таагеперо, сумування проводиться з урахуванням результатів всіх партій, що брали участь у виборах (у першому випадку) та по всіх партіях, що отримали мандати (у другому випадку) [13, с. 85].

Індекс ефективної кількості партій (ENP), що вказує на відносну «вагу»,

тобто кількість мандатів отриманих партіями в парламенті. Індекс ефективної кількості електоральних партій (ENEP) демонструє виборчу привабливість партій, а не їхню кількість у парламенті.

Індекс ЕКПП у 2012 році склав 4,28, який виявився нижчим, ніж кількість партій, що пройшли до парламенту (5). Це дозволяє стверджувати, що обрана виборча модель виявилася неоптимальною, оскільки не сприяла структуризації політичного простору Верховної Ради VII скликання. Індекс ЕКЕП дорівнює 4,90 – це демонструє реальну кількість привабливих партій, що брали участь у виборах, оскільки всі вони в міру своєї важливості у суспільстві пройшли до парламенту (5 політичних партій).

Відомо, що результати виборів залежать не лише від волевиявлення громадян під час виборів, але і від норм права, за якими організовується виборчий процес: пропорційна чи мажоритарна система виборів. Оцінка функціонування виборчих систем здійснюється через максимально пропорційне представництво партій у парламенті, тобто через ступінь співвідношення частки відсотка голосів отриманих партією на виборах з відсотком депутатських місць у парламенті.

Найпоширенішою із методик обчислення пропорційності результатів виборів став індекс пропорційності, запропонований Р. Гюнтером. Він обчислюється за формулою:

$$Ip=100-(V1-S1)+(V2-S2)+...(Vn-Sn)/2,$$

де Ip – позначення індексу пропорційності; -

V – відсоток отриманих партією на виборах голосів;

S – відсоток одержаних партією мандатів у парламенті;

n – кількість партій, які провели своїх депутатів до парламенту [12, с. 241].

Р. Гюнтер зазначає, що рівень пропорційності значно вищий у країн, що застосовують пропорційну виборчу систему, ніж у тих, які проводять вибори за системою мажоритарною. Рівень пропорційності, на думку вченого, також залежить від розміру виборчого округу. Переважно кордони округів визначають на основі діючих адміністративних одиниць, враховуючи кількість виборців, щоб кожен округ мав приблизно однакову кількість виборців. Максимальна величина округу становить територію цілої держави. Якщо розмір округу буде невеликим, тобто від округу обиратимуть не багато депутатів, то цілком ймовірно, що результати виборів будуть недостатньо пропорційними. У країнах, де використовують великі виборчі округи, показник пропорційності вищий, ніж у там, де використовують малі виборчі округи.

Рівень пропорційності, як зазначає Р. Гюнтер, також має зв'язок із застосуванням другого рівня розподілу депутатських мандатів. Це означає, що кількість одержаних голосів не може бути з 100% відповідністю трансформованою у депутатські мандати, може виникати певна диспропорція щодо залишків голосів після надання партіям депутатських місць на підставі означених квот (наперед визначається кількість місць, які передбачені до додаткового другого розподілу у межах одного округу). Такі бар'єри встановлюють для забезпечення кращої консолідації парламенту, щоб обмежити присутність у парламенті значної кількості дрібних політичних партій, які представлені одним або декількома депутатами. Вперше таку систему запровадили в Німеччині 1963 році. Тоді бар'єр становив 5 %, або три депутатські місця в одному окрузі. Як показує сучасний досвід, структуризація парламенту та його продуктивна робота стають сумнівними, також це впливає на рівень стабільності урядів. Застосування занадто високого порога може суттєво викривати результати виборів. Прикладом цього слугує досвід Греції, де в 70-80-х роках виборчий бар'єр становив 17%. В результаті вчений прийшов до висновку, що високий прохідний поріг негативно впливає на формування атмосфери прозорості виборів та суспільної легітимації політичного режиму [13, с. 62].

Для українського парламенту, який був сформований 2012 року, рівень пропорційності склав 72,43. Дане значення означає, що місця у парламенті розподілені не пропорційно результатам голосування виборців. Причиною цього є застосування змішаної виборчої системи голосування (50% - пропорційно, 50% мажоритарно), оскільки результати голосування за партії по списках не завжди відповідали результатам голосів, отриманих нею по мажоритарних округах. Голоси партій з прохідними відсотками відбирали самовисуванці та кандидати політичних сил, які не проходили виборчий бар'єр.

Висновки з даного дослідження. Таким чином, емпіричні дослідження партійної системи допомагають здійснити аналіз типів виборчих, визначити електоральну поведінку, партійні системи, структуру парламенту, пропорційність та диспропорційність розподілу місць. Але в той же час, емпіричні дослідження не розкривають усього різноманіття умов, що визначають конфігурацію партійних систем, вони швидше свідчать про статистичні залежності, плюралістичність демократії і партій. Поза його можливостями залишається репрезентація соціальних інтересів, роль засобів масової інформації, легітимаційна функція виборів, підприємницький тип партійного лідерства тощо.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Rae Douglas W. A note on the Fractionalization of Some European Party Systems / W. Rae Douglas // Comparative Political Studies. – 1968. – Vol. 1. – №3. – P.413-418.
2. Taagepera R. Conservation of Balance in the Size of Parties [Text] / R.Taagepera // Party Politics. – 2005. – Vol. 11. – P. 283-298

3. Алескеров Ф. Системы пропорционального представительства и индексы представительности парламента / Ф. Алексеров, В. Платонов. - М.: ГУ ВШЭ, 2003. — 44 с.
4. Дешко Т. Інструментарій аналізу виборчих систем / Тетяна Дешко // Наукові записки НУ «Києво-Могилянська академія». – 2005. – С.50-56.
5. Дюверже М. Политические партии / Морис Дюверже [Пер. с франц.] – М. : Академический Проект, 2000. – 538 с.
6. Закон України «Про вибори депутатів Верховної Ради Автономної Республіки Крим, місцевих рад та сільських, селищних, міських голів» [Електронний ресурс] // Відомості Верховної Ради України. – 2010. - №35-36. – Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2487-17
7. Карпов А. Измерение представительности парламента в системах пропорционального представительства / Анатолий Карпов. – М. : ГУ ВШЭ, 2006. — 40 с.
8. Лейпхарт А. Партийные системы: двухпартийные и многопартнийные модели / Арент Лейпхарт // ОЙКУМЕНА : Альманах срав. пол. инст., соц..-экон. систем и цив-й. – Харьков : 2009. – Вып. 6. – С.77.
9. Офіційний сайт Верховної Ради України. – Режим доступу : http://rada.gov.ua/
10. Рагозін М. Розвиток партійної системи в Україні: кількісний аналіз / М. Рагозін // Наукові записки. – Т. 21. – 2003. – С. 45-51.
11. Романюк А. Оцінка пропорційності виборчих систем країн Західної Європи та України : порівняльний аспект / Анатолій Романюк // Вісник ЦВК. – 2007. – №2(8). – С.58-63.
12. Романюк А. Порівняльний аналіз політичних систем країн Західної Європи: інституційний вимір / Анатолій Романюк. – Львів : Тріада плюс, 2004. – 325 с.
13. Росенко М. Дослідження впливу виборчих систем на формування парламенту і їх взаємодія з партійними системами в Україні в період 1990-2007 рр. / М. Росенко // Збірник наукових праць. – Вип.27. – 2011. – С.78-89.
14. Сморгунов Л. Избирательные системы и демократия / Леонид Сморгунов // Сравнительная политология: Теория и методология измерения демократии. — СПб. : Изд-во С.-Петербург. ун-та, 1999. — С. 214—231.
15. Шведа Ю. Теорія політичних партій і партійних систем: навч. посібник [Електронний ресурс] / Юрій Шведа. – Львів : Видавничий центр ЛНУ ім. І. Франка, 2003. – 325 с. – Режим доступу : http://npu.edu.ua/!ebook/book/html/D/iplp_kspd_Shveda%20U%20R%20Teoriia%20politichnih%20partii%20i%20partiinih%20sistem/

АНОТАЦІЯ

Шелемба М. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ПРОВЕДЕННЯ ЕМПІРИЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ ПАРТІЙНИХ СИСТЕМ

Розглянуто теоретико-методологічні основи емпіричних досліджень партійних систем. Здійснено аналіз головних кількісних досліджень на прикладі результатів парламентських виборів 2012 року.

Ключові слова: партійна система, ефективна кількість партій, партійна фрагментація, рівень пропорційності.

SUMMARY

Shelemba M. THE THEORETICAL-METHODOLOGICAL FOUNDATIONS OF EMPIRICAL STUDIES OF POLITICAL SYSTEMS

Have been undertaken the analysis of the main quantitative studies of party systems. The Ukrainian parliamentary elections 2012 is analysedby the empirical methods.

Keywords: party system, the effective number of parties, fragmentation of party system, the degree of disproportionality.